

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ТРАНСПОРТ ХИЗМАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ ҲАМДА ТРАНСПОРТ ЛОГИСТИКАСИ

*Шарипов Конгратбай Авезимбетович -
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
ректори, т.ф.д. профессор.*

*Калонов Мухиддин Бахриддинович -
Тошкент давлат иқтисодиёт университети профессори, и.ф.д.*

Аннотация: Мақолада Ўзбекистон Республикасида транспорт хизматларини ривожланиш истиқболлари ва транспорт логистикаси бўйича илмий тадқиқот олиб борилиб, мавзу доирасида назарий-амалий таҳлиллар ўтказилган. Шунингдек, Ўзбекистон мисолида транспорт хизматларининг афзалликлари ва транспорт логистикасининг мамлакат иқтисодиётида тутган ўрни бўйича фикр-мулоҳазалар қилиниб, хулоса ва таклифлар шакллантирилган

Калит сўзлар: транспорт, даромад, харажат, логистика, хизматлар, инфратузилма

Аннотация: В статье проводится исследование по развитию транспортной логистики в Республике Узбекистан, теоретический и практический анализ темы. Также на примере Узбекистана были обсуждены преимущества транспортных услуг и роль транспортной логистики в экономике страны, сделаны выводы и рекомендации.

Ключевые слова: транспорт, выручка, стоимость, логистика, услуги, инфраструктура.

Resume: The article is devoted to research on the development of transport logistics in the Republic of Uzbekistan, theoretical and practical analysis of the topic. Also, using the example of Uzbekistan, the advantages of transport services and the role of transport logistics in the country's economy were discussed, conclusions and recommendations were made.

Key words: transport, revenue, cost, logistics, services, infrastructure.

Кириш. Ҳар бир соҳанинг ривожланиши бевосита хизматлар соҳаси билан боғлиқ, яъни саноат бўладими, қишлоқ хўжалиги бўладими, бошқа ҳар қанда соҳа бўладими уларни асосий бир бири билан боғловчи куч хизматлар соҳаси ҳисобланади. Чунки ҳар қандай соҳада ишлаб чиқарилган маҳсулот хизматлар соҳаси орқали истеъмолчига етказилади. Шу боис, айтиш мумкинки, ишлаб чиқариш ва хизматлар соҳасини бир-бирини боғлайдиган, барча соҳалар учун кўприк вазифасини бажарадиган соҳа бу – транспорт хизмати кўрсатиш соҳасидир. Ушбу соҳанинг у ёки бу даражада ривожланиши ҳар қандай соҳага ўз таъсирини ўтказмай қолмайди. Бу масала дастурларида ҳам ўз ифодасини топиб, ҳар йили қабул қилинадаган давлат дастурларида албатта, йўл-транспорт инфратузилмасини янада ривожлантириш масалалари кўтарилади ҳамда мазкур йўналишда аниқ вазифалар белгилаб берилади.

Мамлакатимизда сўнгги йилларда транспорт хизматларини ривожлантириш бўйича қатор ишлар амалга оширилди. Биргина охириги қабул қилинган, транспорт хизмати кўрсатишни ташкил этиш тизимини янада такомиллаштириш, мулкчиликнинг барча шаклларидаги ташувчилар учун рақобат муҳитини ҳамда қулай шарт-шароитларни яратиш, шунингдек, республиканинг транспорт-транзит салоҳиятини ошириш

мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 6 мартдаги “Юк ва йўловчи ташиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4230-сонли Қарори мазкур йўналишдаги ишларни янада жонлантириш лозимлигини кўрсатиб берди.

Жаҳон иқтисодиётида вужудга келаётган тенденциялардан, шунингдек, дунё мамлакатларини истиқболли иқтисодий ва ижтимоий ривожлантиришдан кўриш мумкинки, транспорт хизматлари кейинги йилларда муҳим соҳалардан бирига айланиб борди. Бундан ташқари транспорт хизмати халқаро меҳнат тақсимотининг шаклланиши ва ривожланишига ҳам ўз ҳиссасини қўшади. Албатта жаҳонда транспорт соҳасининг ривожланиши, кенгайиб бориши, унинг турларининг кўпайиб боришига бир қанча омиллар таъсир қилади. Буларга географик, иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ва бошқа омилларни киритиш мумкин. Дунё миқёсида транспортда юк ва йўловчи ташишга қулайлик яратиш мақсадида йўлларнинг кўпайиб ва узунлашиб бориши, транспорт тармоғининг замонавийлашиб бориши, транспортнинг ҳаракатланувчан таркибининг кенгайиши, ташиш қобилияти ва имкониятлари бир неча мартага кўпайиши ҳамда ҳаракатланиш тезлиги ортиши кузатилди.

Барча соҳаларни транспорт тизимисиз ривожлантириш имконияти мавжуд эмас, айниқса бу борада ҳаракатланувчан транспортнинг ўрни беқиёсдир. Транспорт хизматидан фойдаланувчиларга қулай ва арзон хизматлар тақдим этиш давлатнинг асосий эътиборида туради. Транспорт соҳаси иқтисодиётнинг ажралмас қисми ҳисобланиб келади.

Транспортнинг иқтисодиётдаги роли шундан иборатки, у ҳар қандай ишлаб чиқаришнинг узвий бўғини ҳисобланиб, корхоналарни ихтисослаштириш, шунингдек, маҳсулотларни ишлаб чиқариш жойларидан истеъмолчиларгача етказиб бериш учун хизмат қилади.

Адабиётлар шарҳи. Бугроменко (2003) транспорт соҳасининг ривожланиши иқтисодий ривожланишга тўғридан-тўғри таъсирга эмас. Инфратузилмани ривожлантиришни транспортга таъсири йўқ деб ҳисоблайди

Берешманнинг (2001) таъкидлашича, иқтисодий фаравонлик тўғридан-тўғри транспорт соҳасидаги имтиёзларга боғлиқ. Буларга транспортдан фойдаланиш имкониятларини яхшилаш, йўловчилар учун чипталар нархини пасайтириш, транспорт қатновини кўпайтириш, зарарли моддалар, чиқиндиларни камайтириш ва интермодал транспортни кўпайтириш киради.

Лакшмананнинг таъкидлашича, транспорт инфратузилмасини такомиллаштириш ва транспорт хизматлари бозорининг шаклланиши ва ривожланишига ёрдам берадиган барча нарса юкларни ташиш нархининг пасайишига ва турли товар бозорларига киришининг ошишига олиб келади. Экспорт имкониятларининг ўсиши ишлаб чиқаришни ва сотишни кўпайтиришга, компанияларнинг ишлаб чиқариш линияларини қайта ташкил этишга, янги таъминот занжирларини яратишга ва маҳсулот таннархини пасайишига олиб келади. Унинг фикрича, юкларни ташиш нархининг пасайиши бозорларга кўпроқ киришга олиб келади, меҳнат бозорини кенгайтиради (Lakshmanan ва Andersen, 2002).

Баъзи иқтисодчилар эса, транспорт соҳасига рақамлаштиришнинг жорий этилишини аҳамиятини кўрсатиб, “Турли мамлакатларнинг рақамли иқтисодиётини ривожлантиришнинг стратегик ёндашувларини ҳисобга олган ҳолда, биз иқтисодиётни рақамлаштириш бўйича умумий кўрсатмаларга эътибор қаратишимиз мумкин: асосий мақсад – ўз саноатимиз ва компанияларимизнинг рақобатбардошлигини таъминлаш учун

дунё миқёсидаги рақамли инфратузилмани шакллантириш, шунингдек, давлат ташкилотлари, бизнес ва жамоатчиликни рақамли маконга оммавий жалб қилиш” (Попов ва Семячков, 2018).

Логистика тушунчаси қадимий Грецияда “Ҳисоблаш санъати” ҳам деб аталган. Айрим манбаларда логистика милoddан аввалги IV асрда Грецияда пайдо бўлган. Ўзбекистон миллий энциклопедиясида логистика – ҳисоблаш, муҳокама санъати деб ёзилган (Родников, 2000).

Логистика - материалларни, ахборотларни ва инсон оқимларини оптималлаштириш (харажатларни минималлаштириш) мақсадида уларни бошқариш (Шумаев, 2016).

Логистиканинг кенгроқ таърифи уни турли тизимлардаги моддий, ахборот ва молиявий ресурсларнинг ҳаракатини бошқариш ҳақидаги таълимот сифатида изоҳлайди[4].

Амалий қўллаш нуқтаи назаридан, логистика бу энг кам харажатларни ҳисобга олган ҳолда керакли вақтда, керакли миқдордаги товарни керакли вақтда, керакли жойда тақдим этишнинг энг самарали вариантини танлашдир (Шумаев, 2014).

Цветков (2016) томонидан логистика усулларининг икки турдаги тақсимланган тизимларда қўлланилиши қиёсий таҳлил қилинган. Биринчи тур классик логистика тизимларини ва иккинчи тур ахборот ва телекоммуникация тизимларини тавсифлашини умумлаштириб мазмуни очиб берилган. Иккала тизимда ҳам қўлланилиши мумкин бўлган логистик принциплар кўрсатилган. Иккала тизимни оптималлаштириш ва ривожлантириш усулларининг фарқи кўрсатилган. Логистика тамойилларини тарқатилган ахборот тизимларида қўллаш объектив зарурат эканлиги ва иккала тизимнинг ривожланишига ҳисса қўшиши исботланган[13].

Корхонада логистика тизимини шакллантиришдаги зиддиятли масалалар келтирилган ва логистика менежменти асосида материаллар оқимини бошқаришни такомиллаштириш йўллари аниқланган (Левкин, 2017)[14].

Торолшек ва бошқалар (2018) томонидан транспортда логистика тушунчаси бўйича қуйидаги фикр билдирилган: “Транспорт-логистика бизнесида кўплаб тушунчалар мавжуд: транспорт, логистика, экспедиторлик ва ҳақозо. Шунингдек, транспорт иқтисодиёти, транспорт логистикаси, логистика

менежменти ва бошқалар каби бир қатор тури мавжуд. Барчаси кўпинча инсон, моддий, ахборот ва молиявий оқимларнинг ҳаракатини режалаштириш, ташкил этиш ва бошқариш билан боғлиқ. Бироқ, амалда улар кўпинча ўзаро боғлиқ ва нотўғри фойдаланилади. Таҳлил натижалари ягона логистик атама йўқлигини аниқлашга имкон берди. Транспорт логистикаси тушунчаси ҳам турлича тушунилади” [15].

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотда маълумотларни тўплаш, кузатиш, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни ўрганиш асосида тадқиқотнинг иқтисодий муносабатларни ва уларнинг ривожланишидаги ҳодисаларни ҳамда ўзаро боғлиқликларни ўрганишга нисбатан ялпи ва тизимли ёндашувларни назарда тутувчи умумий илмий принциплари хизмат қилди. Тадқиқот жараёнида тадқиқотнинг умумий илмий ва махсус усуллари – таҳлил усуллари, иқтисодий ҳодисаларни баҳолашга нисбатан мантиқий, ялпи ва тизимли ёндашувлар қўлланилди.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси. Жаҳонда ички ва умумий фойдаланиладиган транспорт турлари фарқланади. Ички транспорт воситалари конвейерлар, кранлар, махсус ихтисослаштирилган транспорт воситалари бўлиб, ташқи транспорт воситаларига ҳаракатдаги транспорт воситалари киритилади. Ички транспорт тизими мамлакатда ишлаб чиқариш жараёнининг таркибий қисми ҳисобланиб, одатда, муайян бир вазифани бажаришга мўлжалланади.

Нефт ёки кўмир қазиб чиқариш, қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ юкларни ташиш жараёни ишлаб чиқариш билан бевосита боғлиқ бўлиб, асосий жараёнлардан бири ҳисобланади. Маҳсулотларни ишлаб чиқариш жойидан истеъмолчиларга етказиш умумфойдаланиладиган транспорт воситаларида амалга оширилади. Умумфойдаланиладиган транспортлар таркибига темирйўл, дарё, сув, ҳаво ва автомобиль транспортлари киради. Ушбу транспорт воситалари ишлаб чиқариш ва истеъмолнинг узвий боғлиқлигини таъминлайди. Шу боис, транспорт хизматлари ҳам неъматлар миқдорини кўпайтирмасида, ишлаб чиқариш жараёнининг давоми ҳисобланиб, моддий ишлаб чиқариш ҳисобланиб, бундай транспорт турларига ишлаб чиқариш жараёнига хизмат кўрсатадиган транспортлар билан бирга йўловчиларни ташиш билан шуғулланадиган транспортлар ҳам киради.

Турли шаҳарларда алоҳида ажратилган ҳолда фаолият кўрсатадиган метрополитен,

трамвай, троллейбус, автобус кабилар ҳам транспорт тизимининг таркибий қисмлари ҳисобланади. Шу билан бирга ишлаб чиқариш транспортлари саноат, қишлоқ хўжалиги, қурилиш, савдо ва бошқа соҳа корхоналарининг бевосита эҳтиёжларига хизмат қилувчи транспортлар ҳисобланади.

Транспорт тармоғи мамлакат миқёсида муҳим иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, маданий, аграр, тиббий, мудофаа ва бошқа функцияларни ҳам бажаради. Транспорт тармоғи йирик ва мураккаб хўжалик мажмуи бўлиб, унинг доирасида мустақил тармоқлар, магистрал транспортнинг турли хиллари, шаҳар ва саноат транспорти ҳам фаолият кўрсатади. Маъмурий-хўжалик жиҳатидан мустақил бўлишига қарамай, транспортнинг барча турлари маълум даражада ўзаро боғлиқликда ишлайди ва бевосита ташиш жараёнига ҳам, фаолиятнинг якуний техник-иқтисодий натижаларига ҳам таъсир кўрсатиб, ишлаб чиқариш кучларининг бир қисмини ўзида намён этади ҳамда ишлаб чиқаришни ва ижтимоий меҳнатнинг юқори унумдорлигини таъминлаш учун зарур шарт сифатида намён бўлади.

Фаолият юритаётган автомобиль транспорти корхоналарида транспорт воситалари республикамиз умумий ишлаб чиқариш фондларининг сезиларли қисмини ташкил этади. Бир қатор ишлаб чиқариш тармоқлари қисман ёки деярли тўлиқ транспорт тизими учун хизмат қилади. Ана шундай тармоқларнинг биринчи гуруҳига нефтни қайта ишлаш, энергетика, кимё саноати, металлургия ва бошқа соҳалар киради. Бутунлай транспорт тизими учун ишлайдиган тармоқларга эса локомотив ва вагонсозлик саноати, автомобиль саноати, кемасозлик саноати каби соҳалар мансуб.

Автомобиль транспорти бўйича хизматлар кўрсатиш, жумладан юкларни ташиш мустақилликнинг дастлабки йилларидан етакчилик қилиб келиб, йилдан йилга ўсиб бормоқда. Ўзбекистон автомобиль транспорти соҳасида халқаро ташишлар ҳам ривожланиб бормоқда. Сўнгги йилларда халқаро импорт-экспорт товарларини ташиш ҳажмларининг барқарор ўсиши кузатилмоқда.

Ўрганишлардан маълум бўлдики, мамлакатимизда йўловчи ва юк ташиш ҳажмининг асосий қисми автомобиль транспортига тўғри келиши ва унинг умумий ҳамда хусусий сабаблари:

- автомобиль транспортида юк ташишнинг қулайлиги;

- кичик ҳажмдаги юкларни ташишда ҳам имкониятнинг юқорилиги;
- ҳаво транспортнинг қимматлиги;
- ички темир йўлларнинг яхши ривожланмаганлиги;
- дарё транспортдан фойдаланиш имконияти деярли йўқлиги;
- автомобиль транспортни харид қилиш имкониятининг юқорилиги билан изоҳланади.

Транспорт соҳасининг ривожланишининг яна бир сабаби борки, улар ўз техник ёрдам кўрсатиш базаси жиҳозланишининг деярли ҳар қандай даражасида, баъзан эса, ҳатто бундай базасиз, фақат ҳаракатдаги таркибнинг тўхтаб туриши учун ҳудудга эга бўлгани ҳолда фаолият кўрсата олади. Автомобиль транспорти корхоналари автомобиллар ва ҳайдовчилар ҳамда бошқарув апаратининг маълум миқдордаги штатига эга бўлиб ҳам ишлай олиши мумкин. Мазкур ҳолатда автомобилларга хизмат кўрсатиш ва уларни жорий таъмирлаш оддий асбоблар ёрдамида ўз кучи билан бажарилиши мумкин, таъмирлаш бўйича мураккаброқ ишлар эса бошқа корхонанинг техника ёрдам кўрсатиш базасида бажарилади. Бунга яна шуни қўшимча қилиш мумкинки, бундай автомобиль транспорти корхонаси ўзининг техника ёрдам кўрсатиш базасисиз ҳам камроқ эскирган ҳаракатдаги таркиб билан юқори рентабелликка эришиши мумкин (ҳеч бўлмаганда бошланғич даврларда).

Шу нуқтаи назардан, автомобиль транспорти бошқа турдаги транспортлардан мавжуд транспорт воситаларининг ишлаши учун йўллар қуриш, порт хўжалиги ва кемалар юришини ташкил этиш, аэродромлар ва алоқа воситаларининг мавжудлиги кабиларга боғлиқ эмаслиги билан ҳам фарқ қилади.

Ўзбекистон Республикасида барча транспорт турларининг ривожланиши муҳим аҳамиятга эга. Аммо, бугунги кунда ўрганишлар шуни кўрсатмоқдаки, юк ва йўловчи ташишда ҳам автомобиль транспорти етакчи ўринни эгалламоқда. Албатта йўловчи ташишда бутун дунёда автомобиль транспорти етакчилик қилади, аммо юк ташишда дарё транспортининг ўрни беқиёс. Мамлакатимизда эса юк ташиш хизматларида ҳам автомобиль транспорти асосий ўринни эгаллайди.

Автомобиль транспортда ташувлар ҳажмининг ўсиши экстенсив йўл билан ҳам (мамлакатда автомобиль транспорти корхоналарининг сонини тўғридан-тўғри ошириш

орқали), интенсив йўллар билан ҳам (янги ишлаб чиқарилаётган транспорт воситаларини сифат жиҳатидан яхшилаш ҳамда арзон ёқилғи турига мослаштириш, юк кўтариш қобилиятини ошириш, шунингдек, мавжуд автомобилларнинг фойдаланиш кўрсаткичларини яхшилаш орқали) таъминланади. Буларнинг барчаси, автомобиль транспортининг ишлаб чиқариш ва техник ёрдам кўрсатиш базасини янада ривожлантириш билан бевосита боғлиқ бўлиб, ҳозирги вақтда тобора катта аҳамият касб этмоқда.

Бизга маълумки, автомобиль транспортининг асосий вазифаси давлат ва жамиятнинг ташишларга бўлган эҳтиёжларини ўз вақтида, сифатли ва тўлиқ қондириш, ўз фаолиятининг иқтисодий самарадорлигини оширишдан иборат. Автомобиль транспорти хизматлари бири-бирига боғланган учта қисмдан ташкил топади. Буларга йўловчи ва юкларни ортиш, йўловчи ва юкларни ташиш ҳамда йўловчи ва юкларни тушириш киради.

Автомобиль транспорти технологияси қуйидаги тартибларни белгилаб берувчи кўп сонли технологик жараёнлардан таркиб топади:

- ҳаракатдаги таркиб ва автомобиль йўлларини сақлаб туриш, таъмирлаш ва уларга техник хизмат кўрсатиш тартиби ҳамда техник жиҳозлашнинг бошқа элементлари;

- юклар ва йўловчиларни ташиш жараёнини таъминловчи бошланғич, якуний ва ҳаракат операцияларини амалга ошириш тартиби.

Автомобиль транспорти корхоналарининг ишлаб чиқариш, техник ёрдам кўрсатиш базасини шакллантириш шароитлари ва ўзига хос хусусиятларини кўриб чиқишда мазкур тармоқнинг хилма-хиллигини ва турли хусусиятларга эгаллигини таъкидлаш лозим. Автомобиль транспорти корхоналарининг таснифи уни ташкил этувчи таркибий қисмлар, биналар ва иншоотларнинг ўлчамлари ҳамда бошқа ўзига хос хусусиятлар билан ҳам боғлиқ.

Автомобиль транспорти корхоналари мулкчиликнинг ҳар қандай шаклида ҳам асосий ва айланма маблағларга эга бўлгани ҳолда ўзига хос хусусиятларга эга. Автомобиль ташувларини амалга ошириш автомобиль ёқилғиси ва мойлаш материалларининг сарфи, иш ҳақини тўлаш ва бошқа харажатлар билан боғлиқ. Автомобиль транспорти корхоналарининг молиявий-хўжалик фаолияти натижалари пулда ифодаланган бух-

галтерия ҳисоби ва ҳисоботи маълумотлари бўйича баҳоланади.

Мазкур корхоналарга хос бўлган хусусиятлар, хизматнинг юқори ҳаракатчанлиги, юкни буюртмачининг хоҳишига қараб манзилга етказиб бериш хусусияти тўғрисида улар шаҳар ичида ва шаҳар атрофига ташиш каби айрим турлар бўйича давлатнинг умумий инфратузилмасида логистик хизмат кўрсатишда асосий ўринни эгаллайди.

Шу билан бирга, юк ва йўловчиларни ташишнинг умумий ҳажмида автомобиль транспорти корхоналарининг ташиш хизматлари улуши камайиши кузатилаётганда. Чунки иқтисодийнинг эркинлашуви унга рақобатчи тармоқларнинг ҳам ривожланишига кенг имкониятлар бераётганда. Аммо юқорида санаб ўтилган хусусиятлар автомобиль транспорти корхоналарининг рақобатда ютиб чиқиш истиқболларини яратади. Шунингдек, ўзига хос бўлган хусусиятлар асосида ҳисоб сиёсатини тўғрисида шакллантириш ва бухгалтерия ҳисоби усулларида автомобиль транспорти корхоналарига мос ҳолда йўналтирилган тизимини ишлаб чиқиш бозор муносабатларининг зарур шартларидан биридир.

Юклар ва йўловчиларни ташиш автомобиль транспорти корхоналарининг маҳсулоти ҳисобланиб, унинг ўзига хос жиҳати шундан иборатки, маҳсулотнинг ишлаб чиқарилиши унинг сотилиши билан мос келади. Яъни, юқорида таъкидланганидек, автомобиль транспорти корхоналарида тугалланмаган ишлаб чиқариш бўлмайди. Маҳсулотни ишлаб чиқариш жараёни корхона ташқарида содир бўлади. Ишлаб чиқариш билан муомала жараёни ўртасида маҳсулотнинг кўчиши натижасида истеъмолчига нисбатан маҳсулот жойлашган ернинг муҳим моддий ўзгариши юз беради. Транспорт маҳсулотининг қиймати барча моддий ишлаб чиқариш тармоқларига хос қонунлар бўйича шаклланади. Хизмат кўрсатиш учун автомобиль транспортида банд бўлган барча ходимларнинг жонли меҳнати ва ҳаракатидаги таркиби ҳамда меҳнат предметларида мужассамлашган меҳнат сарфи ётади. Шунга кўра, харажатларни қисқартириш масаласи корхоналар рентабеллиги даражасини ва фойда ҳажмини оширишда асосий омил ҳисобланади.

Барча корхоналар сингари автомобиль транспорти корхоналарининг ҳам ўз тармоқ хусусиятлари мавжуд бўлиб, автомобиль транспорти корхоналарида даромад ва хара-

жатларни самарали бошқариш, уларни гуруҳларга ажратиш, ҳисобини юритиш хизматлар сифатини ошириш, таҳлил қилиш орқали самарали бошқарув қарорларини қабул қилиш, самарадорликни оширишга хизмат қилади.

Республикамизда транспорт тизимининг ривожланиши ва унда автомобиль транспортининг тутган ўрни юқори ҳисобланади. Таъминотчи - ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчини барча соҳаларда боғлайдиган бу тизим йиллар давомида такомиллашиб, янада боғлиқлиги кенгайиб бормоқда. Бирор маҳсулот, иш ёки хизмат йўқки, ҳеч бўлмаганда бирор босқичда транспорт тизимига эҳтиёж сезмаган.

Республикамизда транспорт тизимининг ривожланиб бориши ва унда автомобиль транспортининг ҳам ўз ўрни бор. Бизга маълумки, жаҳон мамлакатлари ўртасида иқтисодий муносабатларнинг ривожланиши, давлатлар ўртасида ўзаро алоқаларнинг кенгайиб бориши, давлатларнинг ривожланиши, маҳсулот ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш ҳамда истеъмолчининг ўсиши, юқорида таъкидланганидек ўзаро муносабатларда ташиш масалалари вужудга келтириб, транспорт хизматларини кўрсатиш заруриятини келтириб чиқармоқда.

Ўзбекистон Республикасида аҳоли турмуш фаровонлигини яхшилаш, йўловчи ва юкларни ташиш тизимининг такомиллашуви, халқаро ташишларни йўлга қўйилиши, юк ташиш ҳавфсизлиги ва сифатининг таъминланиши бўйича қилинган ҳаракатлар жаҳон талабига мос келадиган автомобиль транспорти корхоналарини ташкил этилишига олиб келди. Бугунги кунда автомобиль транспорти тизимидаги корхоналар томонидан аҳоли ва юридик шахсларга сифатли ташиш хизматларининг тақдим этилишида босқичма-босқич қатор ишлар амалга оширилмоқда. Шунингдек Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегиясида ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, ишлаб чиқариш, транспорт-коммуникация ва ижтимоий инфратузилма лойиҳаларини амалга оширишга қаратилган фаол инвестиция сиёсатини олиб бориш каби вазифалар белгилаб берилган (Фармон, 2017). Мазкур вазифалар автомобиль транспорти корхоналарида даромадлар ва харажатлар ҳисобини такомиллаштириш заруриятини кўрсатиб беради.

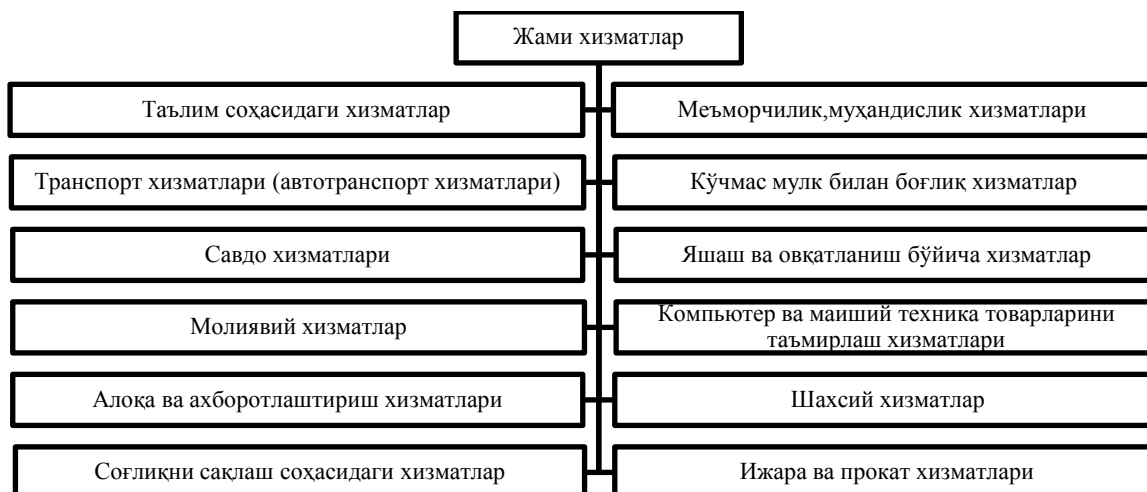
Дунё мамлакатлари транспорт тизимида харажатлар таҳлили, харажатларни бош-

ланғич ҳисоб хужжатлари маълумотларини умумлаштириш, харажатларни бошқариш ва ҳисобга олишда ахборот-таҳлил маълумотлар базасини ўрганиш, кам харажатли юқори самарадор лойиҳаларни ишлаб чиқишнинг назарий ва амалий асосларини такомиллаштириш, харажатларни камайтирган ҳолда сифатли хизмат кўрсатиш ҳамда бир вақтнинг ўзида юқори даромадни топишга қаратилган тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Республикада хизмат турлари ҳам жамият талабидан келиб чиққан ҳолда хилма-хиллашиб, хизматлар соҳасини ривожлантириш дастури асосида кенгайиб, ўз ўрнини топиб борди. Буни статистик маълумотлар асосида қуйидаги кўринишга келтиришимиз мумкин («1-расмга қаранг»).

Ташиш хизматлари жаҳон иқтисодий-тида вужудга келаётган тенденциялардан, шунингдек дунё мамлакатларини истиқболли иқтисодий ва ижтимоий ривожлантиришда кейинги йилларда транспорт-логистика соҳаси муҳим соҳалардан бирига айланиб борди. Ер юзиде аҳоли сонининг ўсиши жаҳон транспортининг ривожланиш заруриятини юзага келтирди.

Ҳар бир давлатнинг транспорт тизими жамиятнинг эҳтиёжларини қондириш учун хизмат қилади. Бу хизматдан фойдаланувчиларнинг эҳтиёжларини тўлақонли қондириш эса доимо давлатларнинг диққат марказида турган. Шу боис, транспорт тизими ҳамма вақт ҳам иқтисодийнинг ажралмас қисми ҳисобланиб, ўз ролига эга бўлган.



1-расм. Республикада хизматлар таркиби

Манба: Ўзбекистон Республикаси статистика қўмитаси маълумотлари асосида тайёрланди. Тошкент, 2019

Маълумотларга кўра, XIX асрда транспорт хизматидан фойдаланишда темир йўл транспорти асосий етакчилик қилган бўлса, XX асрда етакчиликни автомобиль транспорти эгаллаган. Бугунги кунда автомобиль транспорти дунёда йўловчи ташишнинг 80 фоизини эгаллаб етакчилик қилиб келмоқда. Юк ташиш масаласида эса дунё ҳамжамиятида асосий ўринни дарё транспорти эгаллайди. Булго (2016) томонидан олиб борилган тадқиқотларга кўра юк ташишнинг 62 % атропофида бўлган қисми айнан ушбу тур транспортига тўғри келади. Лекин ҳамма давлатларда ҳам мазкур транспорт туридан фойдаланиш имконияти мавжуд эмас. Дарё транспорти кичик-кичик ва бир ерда жамланган юкларни катта ҳажмда ташиш имкониятига эга бўлганлиги боис, арзон ҳамда бир вақтнинг ўзиде бир нечта автомобиллар томонидан ташилиши мумкин бўлган жуда кат-

та миқдордаги юкни ташиш имконияти мавжуд.

Бундан келиб чиқадики, фикримизча ҳар бир давлатнинг ўз ички имкониятлари ҳамда транспорт хизмати кўрсатишнинг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда хизмат турининг афзаллиги ҳамда унинг ўрнига баҳо бериш мақсадга мувофиқ.

Давлатнинг транспорт тармоғи давлат миқёсида муҳим иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, маданий, аграр, тиббий, муодофаа ва бошқа функцияларни ҳам бажаради. Бу тармоқ йирик ва мураккаб хўжалик мажмуи бўлиб, унинг доирасида мустақил тармоқлар, магистрал транспортнинг турли хиллари, шаҳар ва саноат транспорти ҳам фаолият кўрсатади. Маъмурий-хўжалик жиҳатидан мустақил бўлишига қарамай, транспортнинг барча турлари маълум даражада ўзаро боғлиқликда ишлайди ва бевосита ташиш жараёнига ҳам, фаолиятнинг якуний техник-иқтисодий на-

САНОАТ ИҚТИСОДИЁТИ

тижаларига ҳам таъсир кўрсатади. У ишлаб чиқариш кучларининг бир қисмини ўзида намоён этгани ҳолда ишлаб чиқаришни оқиллона жойлаштириш ва ижтимоий меҳнатнинг юқори унумдорлигини таъминлаш учун зарурий шарт сифатида намоён бўлади.

Ўзбекистон Республикасида 1991 йилга қадар транспорт воситалари ва уларнинг қисмларининг катта қисми импорт қилинган. Бу, ўз навбатида, ишлаб чиқаришга салбий таъсир кўрсатган. Бугунги кунда республикамиз ўзининг мустақил автомобиль саноатига эга бўлди. Мамлакатимизда автомобиль транспорти соҳасини ривожлантириш, ташиш ҳавфсизлигини таъминлаш, йўловчиларга хизмат кўрсатиш маданиятини янада яхшилашга қаратилган 200 дан ортиқ ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқилди.

Дастлаб, автомобиль ишлаб чиқариш йўлга қўйилган бўлса, кейинчалик, хорижий инвестициялар иштирокида автомобилларга бутловчи ва эҳтиёт қисмлар ишлаб чиқариш, Ўзбекистонда автобуслар ва юк автомобиллари ишлаб чиқаришни янада такомиллаштириш ҳамда уларнинг рақобатбардошлигини ошириш, республика автомобиль транспорти воситалари паркини тўлдириш ва янгилаш, шунингдек, йўловчилар ва юк ташиш ҳавфсизлигини мустаҳкамлаш ҳамда атмосферага зарарли чиқиндилар чиқариш-

ни қисқартириш, халқаро бозорда барқарор ўрин эгаллаш, енгил тижорат автомобилларини ишлаб чиқариш орқали маҳсулотлар таркибини кенгайтириш, ички ва ташқи бозорларда уларнинг савдо ҳажмини оширишни таъминлаш мақсадида турли йилларда автомобиль саноатидаги ислоҳотлар давом эттирилди.

Биз юқорида дунёда транспорт хизматлари кўрсатиш ва унинг ўрни ҳақида тўхталиб ўтдик. Энди тадқиқотларимизни давом эттирган ҳолда республикамизда транспорт соҳасидаги хизматлар ривожланиш тенденциясига мурожаат қиладиган бўлсак, юк ташишнинг умумий ҳажмида энг катта улушга автомобиль транспорти эгалик қилаётганлигини кўришимиз мумкин. Республикаимизда бир неча йиллардан бери асосий юк ташиш айнан автомобиль транспорти ҳиссасига тўғри келади.

Статистик кўрсаткичларга назар солсак, автомобиль транспорти бўйича хизматлар кўрсатиш, жумладан юкларни ташиш мустақилликнинг дастлабки йилларидан етакчилик қилиб келиб, йилдан йилга ўсиб бормоқда.

Автомобиль транспорти билан 2014 йилда 1327,4 млн тонна ҳажмда юк ташилган бўлса, 2018 йилда ташилган юк ҳажми 1 млрд 68 млн тоннадан ортиқроқни ташкил этмоқда (1-жадвал).

1-жадвал

Ўзбекистон Республикаси Транспорт фаолиятининг 2014 – 2018 йиллардаги асосий кўрсаткичлари

Кўрсаткичлар	2014	2015	2016	2017	2018
I.1. Ташилган юк – жами (млн тонна)	1458,9	1527,0	1132,5	1146,2	1209,0
<i>шу жумладан:</i>					
темир йўллар (млн тонна)	65,7	67,2	67,6	67,9	68,4
ҳаво йўллари (млн тонна)	0,0230	0,0246	0,0265	0,0264	0,0131
газ қувурлари (млн тонна)	65,8	60,0	62,2	65,1	72,4
автомобиль (млн тонна)	1327,4	1399,8	1002,8	1013,1	1068,2
2. Юк айланмаси – жами (млн. тонна-км)	85711,3	86915,7	65264,8	66902,6	70560,6
<i>шу жумладан:</i>					
темир йўллар (млн. тонна-км)	22895,3	22897,8	22936,7	22939,5	22942,1
ҳаво йўллари (млн. тонна-км)	125,1	129,9	132,2	156,9	123,4
газ қувурлари (млн. тонна-км)	31189,8	29989,9	28898,1	30198,5	33643,2
автомобиль (млн. тонна-км)	31501,1	33898,1	13297,8	13607,7	13851,9
II.1. Ташилган йўловчилар, – жами, (млн. киши)	7319,8	7586,0	5560,4	5679,0	5818,0
<i>шу жумладан:</i>					
темир йўллар (млн. киши)	19,1	20,1	20,5	21,1	22,3
ҳаво йўллари (млн. киши)	2,3	2,2	2,1	2,2	2,6
автомобиль (млн. киши)	7244,4	7511,4	5480,8	5591,3	5719,1
электротранспорт (метрополитен) (млн. киши)	54,0	52,3	57,0	64,4	74,0
2.Йўловчилар айланмаси, – жами, (млн йўлов -км)	100032	106230,1	125999,8	129970,4	134426,5
<i>шу жумладан:</i>					
темир йўллар (млн йўлов -км)	3701,5	3811,1	3932,1	4293,9	4350,1
ҳаво йўллари (млн йўлов -км)	7028,2	6801,2	6734,3	7549,2	8835,1
автомобиль (млн йўлов -км)	88901,2	95202,3	114910,3	117649,6	120696,3
электротранспорт (метрополитен) (млн йўлов -км)	401,1	415,5	423,1	477,7	545,0

Манба: Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитаси. Йиллик статистик тўплам. Тошкент, 2019.

Жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, транспортда юк ташиш 2018 йилда 2014 йилга нисбатан камайган бўлиб, асосий ўсиш 2015 йилда кузатилган. Аммо, темирйўл ва газ қувур йўллари орқали юк ташиш ҳажми ошган. Газ қувур йўллари орқали юк ташиш энг катта фоиз, яъни, 10 фоизга ортган бўлсада, ташиш ҳажми жиҳатидан жудаям кам миқдорни ташкил этади. Энг катта кўрсаткич юк ташишда ҳам темирйўллари ва автомобиль транспорти бўлиб қолган.

Йўловчи ташишда ҳам автомобиль транспорти етакчи ўринни эгаллаган. Мазкур ташишда ҳам асосий ўсиш, темирйўл транспортида бўлиб, 10,5 фоизни ташкил этган бўлсада, ташилган йўловчилар миқдори жудаям паст даражада. Хулоса қилишимиз мумкинки, республикамизда юк ташиш ҳажми бўйича асосий ўринни автомобиль транспорти эгаллаб келмоқда (3-расм).

Юқорида таъкидлаганимиздек, республикамиздан оқиб ўтадиган катта дарёлар мавжуд эмаслиги, ички худудий темир йўл линияларининг етарли эмаслиги, ҳаво транспортдан фойдаланиш қимматлиги автомобиль транспортининг қайсидир маънода юк ташишда етакчилик қилишига замин яратган. Автомобиль транспорти билан 2014 йилда ташилган йўловчи айланмаси 88,9 млрд йўловчи км ни ташил этган бўлса, 2018 йилда 120,7 млрд йўловчи км.ни ташкил қилиб, бу кўрсаткич 2014 йилга нисбатан 1,3 маротаба ортган.

Республикамизда асосий юк ва йўловчи ташишлар ҳажм жиҳатидан автомобиль транспортига тўғри келаётганлиги ва унинг ривожланишига албатта қандайдир омиллар таъсир этмоқда.

Транспорт хизмат кўрсатишининг етакчи ўринда эканлиги ушбу транспорт туридан фойдаланиш қулайлиги ҳамда бир мунча арзонлиги мазкур транспорт турининг ривожланишига сабаб бўлади.

Ўзбекистон Республикасида барча транспорт турларининг ривожланиши муҳим

аҳамиятга эга. Аммо, бугунги кунда ўрганишлар шуни кўрсатмоқдаки, юк ва йўловчи ташишда ҳам автомобиль транспорти етакчи ўринни эгалламоқда. Албатта йўловчи ташишда бутун дунёда автомобиль транспорти етакчилик қилади, аммо, юк ташишда дарё транспортининг ўрни беқиёс. Мамлакатамизда эса юк ташиш хизматларида ҳам автомобиль транспорти асосий ўринни эгаллайди.

Хориждаги тадқиқотчи ва олимлар томонидан автомобиль транспортининг ривожланиб кетишига асосий омиллар сифатида киритилган омиллар умумий бўлиб, барча давлатлар учун ҳам тўғри келавермайди.

Бизнинг фикримизча, республикамизда юк ташиш ҳажмининг асосий қисми автомобиль транспортига тўғри келиш сабаблари қуйидагича:

- автомобиль транспортида юк ташишнинг қулайлиги;
- кичик ҳажмдаги юкларни ташишда ҳам имкониятнинг юқорилиги;
- ҳаво транспортининг қимматлиги;
- ички темир йўлларнинг яхши ривожланмаганлиги;
- дарё транспортдан фойдаланиш имконияти деярли йўқлиги;
- автомобиль транспортини сотиб олишга имкониятнинг мавжудлиги;

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, автомобиль транспортининг ривожланишига нафақат транспорти тизимини ривожланганлиги, балки, географик жойлашуви ҳам ўз таъсирини ўтказди.

Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, автомобиль транспортининг бир қанча афзалликлари ва камчиликлари мавжуд (2-жадвал).

Ўрганишлар асосида шундай хулосага келишимиз мумкинки, автомобиль транспортининг республикамиз иқтисодий ривожланишига қўшаётган ҳиссаси сезиларли даражада бўлиб, ишлаб чиқариш билан истеъмолчиларни боғлашда асосий кўприк вазифасини бажармоқда.

2-жадвал

Автомобиль транспортининг афзалликлари ва камчиликлари

Афзалликлари	Камчиликлари
Маҳсулотларни ишлаб чиқарувчидан истеъмолчига етказиб бериш	Маҳсулотларни ташишда умумий вақтнинг кўп сарфланиши
Маҳсулотларни тезкор ташиш, яъни уларни бир жойда тўпланиб қолишини олдини олиш	Ишчи кучини кўп талаб этиши
Маҳсулотларни йўқолиши ва бузилишига йўл қўймаслик	Катта ҳажмдаги юкларни таший олмаслиги
Маҳсулотларни тез ва ишончли етказиб бериш	Ёқилғи истеъмолнинг кўплиги (умумий олганда)

Манба: Муаллиф тақлифлари асосида шакллантирилган

Бугунги кунда республикамызда йўловчилар ташиш хизматлари мустақил даромад ҳисобидан эмас, бюджет томонидан қўллаб қувватлаш, доимий равишда қандайдир имтиёзлар, молиявий ёрдамлар бериш ҳисобидан таъминлаб келинмоқда. Буни йўловчи ташиш хизмати ўрганишларидан четда қолаётганлигидан ҳам билсак бўлади. Чунки охириги йилларда бирор бир тадқиқот ишида автомобиль транспорти корхоналарининг даромадлари, харажатлари, жумладан хизматлар таннархи билан боғлиқ тадқиқотлар ўтказилмаган. Ваҳоланки, автомобиль транспорти корхоналарининг аксариятида даромадлар фойда олиш, харажатларни пасайтириш билан боғлиқ муаммо катталашиб, рентабеллик йилдан йилга пасайиб бормоқда. Шу боис, айнан автомобиль транспорти корхоналарида даромадлар ва харажатлар ҳисобини бугунги кун талабидан келиб чиқиб ташкил этиш мақсадга мувофиқ.

Автомобиль транспорти корхоналарининг даромадлиги, фойда олиб ишлаши уларнинг иш сифатини ошириши билан бирга барча соҳалардаги фаолиятга ўз таъсирини ўтказиши. Шу боис, автомобиль транспорти корхоналарининг даромад олиб ишлаши таъминлаш, харажатларини оптималлаштириш, бир вақтнинг ўзида сифатли хизмат кўрсатишига эришиш зарур. Бунинг учун эса, автомобиль транспортини ҳар томонлама тизимли таҳлил қилган ҳолда фаолиятини ташкил этиш лозим.

Бугунги кунда республикамызда йўловчилар ташиш хизматлари мустақил даромад ҳисобидан эмас, бюджет томонидан қўллаб қувватлаш, доимий равишда қандайдир имтиёзлар, молиявий ёрдамлар бериш ҳисобидан таъминланиб келинмоқда. Буни йўловчи ташиш хизмати ўрганишлардан четда қолаётганлигидан ҳам билсак бўлади. Чунки охириги йилларда бирор бир тадқиқот ишида автомобиль транспорти корхоналарининг харажатлари, жумладан хизматлар таннархи билан боғлиқ тадқиқотлар ўтказилмаган. Ваҳоланки, автомобиль транспорт корхоналарининг аксариятида муаммо катталашиб, рентабеллик йилдан йилга пасайиб бормоқда. Шу боис, айнан автомобиль транспорти корхоналарида даромадлар ва харажатлар ҳисобини бозор иқтисодиёти талабларидан келиб чиқиб ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

Транспорт хизматларини кўрсатиш бевосита логистика билан боғлиқ. Шу боис, ҳар йили қабул қилинадиган давлат дастурла-

рида ҳам транспорт-логистикаси масаласига алоғида эътибор қаратилади. Яқинда қабул қилинган ҳукумат қарорига мувофиқ Транспорт вазирлигини асосий вазифалари белгилаб берилди. Унга кўра қуйидагилар вазирликнинг асосий вазифалари ҳисобланади:

- транспортнинг барча турларини Ўзбекистон Республикаси ягона транспорт тармоғига интеграциялаштириш ва янги самарали транспорт-логистика тизимларидан фойдаланиш асосида биргаликда ривожлантиришга йўналтирилган ягона давлат транспорт сиёсатини ишлаб чиқиш;

- транспорт ва логистика хизматлари бозорини ривожлантиришни рағбатлантириш, уларнинг барча тоифадаги истеъмолчилар учун оммабоплигини таъминлаш, шунингдек, соҳага инвестицияларни жалб этишга йўналтирилган транспорт соҳасидаги ягона тариф сиёсатини амалга ошириш;

- халқаро транспорт коридорларини ривожлантириш, логистика тизимини такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш ва чора-тадбирларни амалга ошириш, мамлакат транспорт салоҳиятидан самарали фойдаланиш, тадбиркорлик субъектларининг транспорт-логистика хизматларидан фойдаланишдаги сарф-харажатларини камайтириш;

- транспорт ва йўл хўжалиги соҳасида давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш ва мамлакатнинг инвестициявий жозибадорлигини ошириш;

- бутун транспорт тизимини рақамлаштириш бўйича илғор ахборот технологияларини жорий этиш, Ўзбекистон Республикаси транспорт тизимининг бир-бирига боғланган ягона тизимини истиқболли ривожлантириш стратегияларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

- автомобиль йўллари соҳасида ягона техника сиёсатини амалга ошириш, фойдаланувчилар манфаатини ҳисобга олган ҳолда, автомобиль йўллари, аэродромлар ва аэропортлар, вокзаллар, темир йўллар ва транспорт инфратузилмасининг бошқа объектларини молиялаштириш, лойиҳалаш, қуриш, таъмирлаш ва фойдаланиш масалаларининг комплекс ечимини таъминлаш;

- транспорт соҳасида назоратни амалга ошириш, фуқаро авиацияси ва экспериментал ҳаво кемаларидаги ҳалокатлар ва бахтсиз ҳодисаларни, шунингдек, темир йўл ва дарё транспортларидаги авария ва ҳалокатлар бўйича текширувларни ташкил этиш ва амалга ошириш;

- транспорт ва йўл хўжалиги соҳасидаги халқаро ва ҳудудий ҳамкорликни ривожлантириш ҳисобидан жаҳон транспорт хизматлари бозорида Ўзбекистон Республикаси миллий манфаатларини таъминлаш;

- транспорт соҳасидаги жорий ва истиқболли эҳтиёжларни инобатга олган ҳолда, таълим, кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишнинг илғор усуллари тизимли равишда жорий этиш.

Бундан ташқари транспорт вазирлигининг таркибида транспорт ва логистикани ривожлантириш муаммоларини ўрганиш маркази ҳам ўз иш фаолиятини олиб боради.

Албатта турли олимлар томонидан логистиканинг турлари ва унинг кўлами тўғрисида маълумотлар келтирилган. Аммо, логистиканинг бугунги кундаги моҳиятидан келиб чиқиб, уни кенгайтириш ва ҳар бирини асослаш мумкин.

Логистика олимлар томонидан ўтказилган тадқиқотлар ва уларнинг натижасини икки гуруҳга бўлинади. Биринчи гуруҳ олимлар томонидан логистика алоҳида хўжалик юритувчи субъект фаолиятининг йўналиши сифатида ишлаб чиқариш жараёнида материаллар оқимини бошқариш деб таърифланган бўлса, иккинчи гуруҳ тадқиқотчилар томонидан фанлараро илмий йўналиш сифатида материаллар оқими самарадорлиги ва уни оширишнинг янги имкониятларини қидиришга қаратилган.

Логистика тушунчасига термин сифатида Родниковнинг (2000) адабиётида батафсилроқ ва даврлар бўйича ўзгаришлар асосида йиғилган маълумотларга асосланган ҳолда берилган.

Республикамизда олиб борилаётган иқтисодий ислохотларнинг кейинги босқичларида барча соҳалар каби, логистика масаласига ҳам катта эътибор қаратилмоқда. Айниқса, сўнгги йилларда транспорт логистикасининг ривожланиб бориши олиб бори-

ши ва бу борада қилинаётган ишлар, логистика марказларини ташкил этилиши, улар томонидан хизматлар кўрсатиш сифатининг оширилиши муҳим қадамлардан биридир.

Фикримизча, мамлакатимизда транспорт логистикаси ривожланиб борар экан, мазкур соҳаси ҳисоб-ахборот билан таъминлаш, доимий кузатишлар ва ўрганишлар асосида таҳлил ишларини амалга ошириш ҳамда назорат қилиш орқали прогноз кўрсаткичларини шакллантириш муҳим аҳамият касб этади.

Хулосалар ва таклифлар.

Тадқиқотнинг натижалари бўйича чиқарилган хулосалар:

Аввало, логистика тушунчасига қуйидагича таъриф бериш лозим: *“Транспорт логистикаси бу – транспорт харажатларини камайтириш мақсадида моддий ва молиявий ресурсларнинг ҳаракатини самарали бошқариб, харажатларни минималлаштиришга асослашишидир”*.

Республикамиздан оқиб ўтадиган катта дарёлар мавжуд эмаслиги, ички ҳудудий темир йўл линияларининг етарли эмаслиги, ҳаво транспортдан фойдаланиш қимматлиги автомобил транспортининг қайсидир маънода юк ташишда етакчилик қилишига замин яратган.

Республикамизда юк ташиш ҳажмининг асосий қисми автомобиль транспортига тўғри келиш сабаблари қуйидагича:

- автомобиль транспортида юк ташишнинг қулайлиги;
- кичик ҳажмдаги юкларни ташишда ҳам имкониятнинг юқорилиги;
- ҳаво транспортининг қимматлиги;
- ички темир йўлларнинг яхши ривожланмаганлиги;
- дарё транспортдан фойдаланиш имконияти деярли йўқлиги;
- автомобиль транспортини сотиб олишга имкониятнинг мавжудлиги.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Қарор (2019) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 6 мартдаги “Юк ва йўловчи ташиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4230-сон.
2. Родников А.Н. (2000) Логистика : терминологический словарь. М.: ИПФРА-М, С. 116.
3. Шумаев В.А. (2016) Основы логистики. -М.: Юридический институт МИИТ, С. 20. — 314 с.
4. Настоящее определение было сформулировано и принято Первым европейским конгрессом по логистике, проходившем в Берлине с 20 по 22 марта 1974 года.
5. Шумаев В.А. (2014) Логистика в теории и практике управления современной экономикой. М.: МУ им. С. Ю. Витте, С. 7—8. 212 с. — ISBN 978-5-9580-0117-0.
6. Фармон (2017) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон
7. Маълумотлар (2017) Ўзбекистон Республикаси статистика қўмитаси маълумотлари асосида тайёрланди. Тошкент.
8. Булко О.С (2016) Сектор услуг Белоруси: Проблемы и перспективы развития. Минск, 271-с.

9. Berechman J. (2001) *Transport Investment and Economic Development, Is There a Link? Paper Presented at the ECMT Round Table 119. ECMT. Paris.*
10. Lakshmanan T., Andersen W. (2002) *Transportation Infrastructure, Freight Services Sector and Economic Growth. Center for Transportation Studies. Boston University.*
11. Бугроменко В. (2003) Синергетический подход к обоснованию уровня финансирования транспортной инфраструктуры. Доступно на: <http://ooliderclimat.ru/sinerget.htm> (Bugromenko V. (2003) Synergetic approach to justification of the level of financing of transport infrastructure. Available on: <http://ooliderclimat.ru/sinerget.htm>)
12. Попов Е.В., Семячков К.А. (2018). Компаративный анализ стратегических аспектов развития цифровой экономики // Вестник Пермского государственного университета. Т. 13. № 1. С. 19–36.
13. Цветков В.Я. «Логистика информационных распределенных систем». *Perspectives of Science & Education. Международный электронный научный журнал ISSN 2307-2334 (Онлайн) 2016. 4 (22).*
14. Левкин Г.Г. «Содержание понятия "логистическая система" и его использование в теории и практической деятельности». *Проблемы современной науки и образования. Издательство: Олимп (Иваново) ISSN: 2304-2338 eISSN: 2413-4635; 2 (84) Год: 2017. Ст: 48-50*
15. Topolšek, D., Čižiūnienė, K., & Cvahte Ojsteršek, T. (2018). *Defining transport logistics: a literature review and practitioner opinion based approach. Transport, 33(5), 1196-1203. <https://doi.org/10.3846/transport.2018.6965>*

МИНЕРАЛ-ХОМАШЁ КОМПЛЕКСИ РИВОЖЛАНИШНИНГ ЭКОЛОГИК-ИҚТИСОДИЙ ЖИҲАТЛАРИ

**Исаджанов Абдували Абдурахимович –
иқтисод фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон халқаро ислом академияси**

Аннотация. Глобаллашув шароитида минерал-ҳомашё комплекси (МХК) мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётида тутган ўрни ошиб бориши ва барқарор ривожланишининг асосий омилга айланиб бормоқда. Минерал-ҳомашё комплекси миллий иқтисодиётнинг асосий рақобатбардошлик афзаллигига айланиб, саноатнинг муҳим манбаси ва унинг янги технологик укладга ўтишидаги асосий омил сифатида қаралмоқда. Мақолада Ўзбекистон МХКнинг ривожланиш хусусиятлари, устувор йўналишлари ва экологик-иқтисодий ривожланиш жиҳатлари кўриб чиқилган.

Калит сўзлар. Минерал-ҳомашё ресурслар, ёқилғи ресурслари, таркибий ва технологик ўзгаришлар, металл ва неметалл материаллар, экологик омиллар, барқарор иқтисодий ривожланиш.

Аннотация. В условиях глобализации рассматривается роль минерально-сырьевого комплекса в социально-экономической жизни и устойчивом развитии страны. Минерально-сырьевой комплекс являясь источником развития промышленности национальной экономики и обеспечивая конкурентное преимущество способствует формированию нового технологического уклада. В статье рассмотрены особенности, приоритетные направления и эколого-экономические аспекты развития минерально-сырьевого комплекса Узбекистана.

Ключевые слова. Минерально-сырьевые ресурсы, энергетические ресурсы, структурные и технологические изменения, металлы и неметаллические материалы, экологические факторы, устойчивое экономическое развитие.

Annotation. In the context of globalization, the role of the mineral resource complex in the socio-economic life and sustainable development of the country is considered. The mineral resource complex, being a source of industrial development of the national economy and providing a competitive advantage, contributes to the formation of a new technological order. The article discusses the features, priority areas and environmental and economic aspects of the development of the mineral resource complex of Uzbekistan.

Keywords. Mineral resources, energy resources, structural and technological changes, metals and non-metallic materials, environmental factors, sustainable economic development.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси доирасида миллий иқтисодиётни барқарор ўсишининг ресурс-самарадор моделига ўтишининг асосий йўналишлари устувор вазифа сифатида белгиланган [1]. Ушбу стратегик мақсадни амалга оширишда табиий муҳитга салбий таъсир этувчи омилларни камайтириш, экологик хавфсизлик даражасини ошириш, экологик таҳдидларни мониторингини самарасини кучайтириш ва тегишли комплекс чора-тадбирларни режалаштириш ва амалга ошириш эвазига уларнинг иқтисодиётга таъсирини камайтириш ва бар-

тариф этиш муҳим аҳамият касб этади [2].

Минерал-ҳомашё комплексини (МХК), биринчидан, ривожлантириш асосида миллий иқтисодиётни ўсиб бораётган эҳтиёжларини ҳозирда ва келажакда тўлиқ қондириш билан боғлиқдир, иккинчидан, МХК иқтисодиётнинг иқтисодий ва ижтимоий жиҳатдан энг кўп аҳамиятга эга секторларидан бири бўлиб, саноат учун муҳим маблағлар манбаи ҳисобланади, учинчидан, аҳолининг сони ўсиши ва яшаш даражаси ошиши билан бирга энергия, металллар ва бошқа фойдали қазилмаларнинг аҳоли жонбошига истеъмол қилиниши ҳам ўсади.